

EESTI RAHVA MUUSEUM LÄBI SAJA AASTA

KRISTA ARU

Algusaegadelt

Eesti Rahva Muuseumi (ERM) ajalugu võib vaadelda kui rahva eneseteadvuse ja eneseteostuse lugu. Või kui lugu sellest, kuidas eraalgatusest kasvas rahvast ühendanud ettevõtmine, milles polnud kohta erahuvil ega isiklikul kasul.

Eesti vaimuvara, eelkõige trükisõna väärtust tunnustati süstemaatilise kogumisega juba XIX sajandil, mil sellega tegi uurimistöö ja tuleviku tarbeks algust Õpetatud Eesti Selts. Eestikeelseid raamatuid kogusid huvist päriselanike kultuuri vastu mitmed haritud baltisakslased, kelle hulgas üks tegusamaid oli Pärnumaa praost Johann Heinrich Rosenplänter.

Hoolimata selliste kogude tähtsusest järeltulevatele põlvedele jäid need oma kaasajas nii tuntuks kui ka kasutatavusest piiratuks, sest olid võõrale huvilisele suletud.

Laiapõhjalist toetuspinda ei olnud 1842. aastal Tallinnas asutatud Eesti-maa Kirjanduse Seltsi raamatukogul ega isegi 1871. aastal loodud Eesti Kirjameeste Seltsi raamatukogul. Piirang, et kõik asjad on kasutamiseks vaid „Seltsi liikmetele õpetuseks ja vaimu harimiseks” kehtis ka raamatukogule ja oli kirjas isegi seltsi põhikirjas (Eesti Kirjameeste Seltsi põhjuskiri 1873).

Oskar Kallas mõtestas Eesti Üliõpilaste Seltsi raamatukoguhoidjana eestikeelse trükisõna kogumistöö tähtsust märksa avaramalt, kui seda olid teinud tema eelkäijad. Kallas kutsus oma kaaslasid kogumistööd tegema tuleviku tarbeks: „Muretseme omale võimalikult kõik Eesti raamatud. [---] Ehitame oma-

le Eesti vaimuelu viljaaeda ja täidame salved viljaga. Kust mujalt kui siit peavad mehed väljaminema, kes Eesti kirjanduse loo kirjutavad ja kuidas see tõisiti võimalik on, kui kõik korjatud ei ole, nisud ja umbrohi? Kes võib Eesti rahva vaimu ja politika elu edenemist kirjuta, kui tal ajalehed käe pärast ei ole?” kuulutas ta 1890. aastal (Antik 1931). Kuid kammitsetuks oma jõult ja ulatuselt jäi ka see teadaanne, sest ei ulatunud kaugemale üliõpilaste seltsi liikmete ja nende kaaskondlaste ringist.

Jakob Hurda üleskutse rahvaluule suurkogumiseks 1888. aastal oli äratanud laiemate ringkondade huvi oma mineviku vastu. Hurt suutis mõtestada rahva elu loomulikku osa rahvaluulet kui erilist väärtust, kui tähtsaimat tunnustust rahva olemusest ja olemisest ning kutsus rahvast seda mõistma: „Meie vanavara on ainus ajaraamat, mis eesti rahvas ise omast minevikust on valmistanud. Kes omast minevikust lugu ei pea, sel ei ole ka tulevikku, sest temal ei ole iseene tundmist ei paremale ega pahemale poole; ta püüab neist raasukestest ära elada, mis võõra laua pealt maha pudenevad, see on vaevaline elu” (Hurt 1904). Rahvas sai Hurda sõnumist aru ja tunnistas selle omaks. Hurda tegevust väärtustas ka tolle aja ajakirjandus. Hoolimata omavahelistest lahkarvamustest olid rahvaluule suurkogumise üleskutse suhtes ühtmoodi austavad ja tähelepanelikud nii Jakob Kõrvi venemeelne ajaleht Valgus, Karl August Hermannini välja antud ja toimetatud rahvusmeelne Postimees kui ka Ado Grenzsteini maailmavaateliselt end paremate võimaluste tuulte järgi seadnud Olevik.

Nii valmistasidki vähesed kindla soovi ja tahtmisega üksikisikud ja seltsid oma töö, usu ja tahtmistega ette pinnase, millest võrsus vanavara kogumisele ja väärtustamisele hoopis uus eeldus: rahva huvi ja osavõtt. Rahvaluule suurokogumine õpetas rahvast oma kultuuri nägema ja hindama ning kasvatas rahva eneseteadvust ja enesearvu.

Nii ei tekkinud eesti seltskonnas kordagi küsimust, milleks ja miks, kui 1907. aasta jaanuaris, varsti pärast Jakob Hurda matuseid, jõudis ajalehtedesse teade, et oma vanavara kogumiseks ja säilitamiseks asutatakse päris oma muuseum (Koosolek arupidamiseks 1907). Muuseumi asutamist hinnati kui asjade loomulikku arengut, kui Hurda töö jätkamist. Vaid selle vahega, et sinna, kust üks suur jõud kadus, asus tööle mitu väikest.

Riiklikuks muuseumiks kasvamine

XX sajandi kolmekümne aasta jooksul suutis ERM kui katusorganisatsioon oma tegevuses suhteliselt iseseisvate arhiivide kaudu olla ühiskonna elus mitte ainult koondav ja säilitav, vaid ka loov ja tõlgendav asutus.

Eesti Rahva Muuseumi Arhiiviraamatukogu (ERMA, asutamisaasta 1909), mille aluseks sai ERM-ile üle antud rohkem kui 10 000 köitest koosnenud Eesti Üliõpilaste Seltsi raamatukogu, kasvatati, süstematiseeriti ja uuriti kui kõige esinduslikumat eesti keeles, Eesti kohta ja Eestis trükitud trükise kogu. Raamatukogu fondid täienesid annetuste ja kingitustega inimestelt, organisatsioonidelt, asutustelt. Palgaline raamatukoguhoidja saadi rahalise kitsikuse ja raamatukogule sobiva ruumi puudumise tõttu võtta ametisse siiski alles 1917. aastal. Raamatukogusse kogutud ajalehtede kättesaadavuse parandamiseks loodi 1921. aastal iseseisva allüksusena Eesti Bibliograafia Asutis, mille peami-

seks ülesandeks sai raamatukogusse koondatava ajakirjanduse analüütiline bibliografeerimine.

Jakob Hurda rahvaluulekogu ning muu kogutud rahvaluule väärikaks hoidmiseks asutati 1927. aastal Eesti Rahvaluule Arhiiv. Hurda suurkogu, mis oli pea kaksikümmend aastat olnud hoiul Soome Kirjanduse Seltsi Arhiivis, julgeti kodumaale tuua alles pärast seda, kui Aia (praegu Vanemuise) tänavale ostetud ERM-i majas oli selle kogu jaoks remonditud ja tulekindlaks muudetud spetsiaalne keldriruum. Rahvaluule arhiiv taaselustas rahvaluule suurokogumised, millest võtsid osa kooliõpilased, õpetajad, koduloouurijad ja rahvaluulehuvilised teenistujad ning töötajad. Rahvaluule arhiiv sai asutamisest alates rahva kultuuri ürgse loomejõu hoidjaks ja ammendamatuks uurimise allikaks.

1929. aastal ERM-i juurde loodud Eesti Kultuurilooline Arhiiv pidi asutajate (lisaks ERM-ile Eesti Kirjanduse Selts, Akadeemiline Kirjanduse Ühing, Akadeemiline Ajaloo Selts) sõnastatud eesmärkide järgi saama kohaks, kus talletatakse Eesti maad ja rahvast puudutavad arhivaale, korrastatakse ja süstematiseeritaks need kogud võimalikult täiuslikuks, et need siis avada uurimiseks ja teaduslikuks läbitöötamiseks (Eesti Kultuuriloolise Arhiivi alused 1928).

Nende kirjalikku ja suulist vaimuvara talletama loodud allüksuste eel ja kõrval oli oma tegevuselt ja kogude suuruselt jõuliselt kasvanud ERM-i etnograafiline kogu, mis sisult jagunes esiajaloo, kodumaa ajaloo, eesti ja hõimurahvaste rahvateaduslikuks ja kunstikoguks.

On üsna loomulik, et omariikluse tingimustes pidi nii suure kultuurivaramu kuulumine ühele eraõiguslikule organisatsioonile (Eesti Rahva Muuseumi Ühisus) varem või hiljem tekkitama probleeme. Seda enam, et selts ei

suutnud nii rikkalike kogudega asutust ise üleval pidada ning riik toetas muuseumi regulaarselt.

1925. aasta 28. mail ilmus ajalehes Postimees artikkel „Eesti Rahva Muuseum riikliseks rahvusmuuseumiks”. Teade ei kütnud kirgi ega tekitanud erilist vastukaja: rahvusmuuseumina ERM-i ju mõistetigi. Postimees kirjutas: „Möödunud esmaspäeval peetud tegevliigete koosolek võttis küsimuse täies ulatuses kõne alla, vastu võttes seejuures ka Eesti R. Muuseumi uue põhikirja, mille järele E. R. Muuseum, mis asutatud 1908. a. Dr. phil Jakob Hurt'i mälestuse kestvaks austamiseks, muudetakse E. R a h v u s m u u s e u m i k s ja tunnistatakse E.V. esiajalooliste, ajalooliste ning kodumaaliste trükiteoste keskhoiukohaks. Rahvusmuuseumi kuuluvad ajaloolise-kunsti kogud kuni eri kunstimuuseumi asutamiseni Tartus.” Samas tutvustati ka muuseumi ülesandeid, õigusi, finantseerimist ja juhtimist.

Küsimust oli eelnevalt põhjalikult arutanud 4. mail koos olnud ERM-i tegevliikmete kogu ning juhatus oma 7. ja 22. mai koosolekutel. 4. mai koosolekul langetati põhimõtteline otsus, et ERM-i tegevus, ühiskondlikud tingimused ja võimalused on sobivad selleks, et kujundada erakapitalil ja riigi toetusel eksisteerinud asutus riiklikuks keskmuseumiks (ERMA 1925a, lk 268–271). Kaarel Parts, tollane Riigikohtu esimees ja ERM-i liige, määrati juhtima põhikirja ümbertegemist. Juhatus kinnitas redigeeritud põhikirja 22. mail, suunates selle üldkoosolekule kogunenud tegevliikmete ette (ERMA 1925b, lk 294–295). Tegevliikmete kogu hulgas ei olnud kedagi, kes oleks ettepanekule vastu olnud, vaid Peeter Põld avaldas kahtlust, kas muuseumi riigistamisega ei kahane avalikkuse siiras ja vahetu toetus (ERMA 1925c, lk 308).

Kuigi aastatel 1924–1925 tollase Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi eest-

vedamisel toimunud nõupidamistel olid ERM-i ja Tallinna Eesti Muuseumi tegevusvaldkonnad jaotatud nii, et need ei kattuks (etnograafiline ja arheoloogiline osa ühes kunstiajaloolise ja hõimurahvaid käsitleva koguga, samuti arhiivraamatukogu ja rahvaluule arhiiv pidi jääma Tartusse, kunst ja eriti just noorem kunst pidi kogutama Tallinna) (ERMA 1925c, lk 315), jäi ERM-i riigistamine kavandatud kujul vahetult järgnevatel aastatel lõpuni viimata. Põhjuseks olid eelkõige riiklikud muudatused ja vajadused: 1925. aasta juunis võttis Riigikogu vastu Muinasvarade Kaitse Seaduse ning sellega tekkis lootus, et nimetatud seadus annab küllaldase riikliku garantii ka ERM-i kogudele. Alles aastal 1929, kui üldine majanduslik surutis hakkas otseselt takistama muuseumi tööd (eraõiguslikuna jäi ERM toetuse palujate lõppu, visalt hakkasid levima kuulujutud kultuurikogude pantimisest või müümisest võlgade katteks), tõusis taas päevakorraale ERM-i riigistamine. 1930. aastal kooskõlastati haridusministeeriumi ja ERM-i juhatuse vahel loodava sihtasutuse põhikirja. 1. aprillist 1931 oli ERM „avalik sihtasutus” ehk riigi osalusega sihtasutus, et „Riigi ja rahva rahadega ülalpeetavat ja ellukutsutud muuseumile anda tegevuseks suuremat stabiilsust” (ERMA 1931).

Eesti Rahva Muuseumi riigistamine 1940. aasta suvel ning jaotamine kaheks asutuseks – riiklikuks kirjandusmuuseumiks ja riiklikuks etnograafiamuseumiks – polnud muud kui nõukogude võimu kartus rahvusmuuseumi ees. Sedasama tunnistab ka kuritegelik akt ERM-i kogude kallal: sõjajärgsetel aastatel pillutati need laiali mitme asutuse vahel, neid rüüstati ja hävitati. Kui sõja-aastatel oli ERM-i töötajatel õnnestunud kogusid kaitsta, siis ideoloogilise punaterrori vastu olid nad võimetud.

ERM-i vaimu ei õnnestunud aga lõpuni murda. Usk sellesse, et seda kil- lukest maailma kultuuripärandist tuleb hoida ja säilitada parima oskuse, jõu ja tahtmisega, juhtis nii riikliku etnograafiamuuseumi kui ka riikliku kirjandusmuuseumi tööd. Suur roll vaimukindluse püsimises oli kindlasti ka rahva usul ja toetusel: nõukogude ajal toimunud ekspeditsioonidel võeti iga vanavara koguja või rahva eluolu uurija nii linnakorteris kui ka kolhoosikülas hästi vastu, kui ta veidigi selgitas, mis asutus on etnograafiamuuseum. Rahva mõistmine, vajadus säilitada oma ajalugu hoidis vaimselt piinavatel aastatel elus ka ERM-i kirjasaatjate võrgu tegevuse, hoidis alal kunagise ERM-i ka siis, kui seda tegelikkuses nagu ei olnudki.

1988. aasta vabanemise päeval sai ajaloolise nime – Eesti Rahva Muuseum – kandjaks etnograafiamuuseum. Arhiiv- raamatukogu, rahvaluule arhiiv ja kultuurilooline arhiiv jätkavad oma tööd Eesti Kirjandusmuuseumi koosseisus.

Rahva muuseum XXI sajandil

XXI sajandil elame maailmas, kus kõik kord kauge on äkki lähedane ja kättesaadav. Me elame kultuuride ja võimaluste paljususes ning fragmentaarsus on meie elu pärisosa. Muuseumil on head eeldused kujuneda üheks ühiskonna tugipostiks, sest temas on koos minevik (traditsioonid, materiaalses ja vaimses pärandis kinnistunud arengu- lugu), olevik (elu selle mitmepalgelisuses) ja tulevik (unistused ja lootused). Muuseum peab vaid oskama ja julgema neid eeldusi kasutada nii, nagu kaas- aeg neid vajab. Ja kas see meile meeldib või mitte, ei saa muuseum enam esile tõusta ja enda olemasolu õigusta- da ainult tubli kogumis- ja säilitustöö tulemusel kasvanud unikaalsete kogu- dega muuseumi varakambrites. Need kogud on küll endiselt muuseumi alus,

kuid neid ei tule ainult säilitada, vaid nad tuleb koos nende juurde käivate lugudega rahvale tagasi anda, kõnele- ma panna ja vajadusel ka käega katsu- tavaks muuta. Rahva muuseumi ole- mus tänasel päeval eeldab, et kogudest lähtuvates uurimustes, mis kasvavad näitusteks, publikatsioonideks, mängu- deks, haridusprogrammideks ja muuks mitmekesiseks tegevuseks, suudetakse tõusta kõrgemale argipäevast ning julgetakse pakkuda oma rahva lugu, milles on kõrvuti minevik, olevik ja tulevik.

Rahva muuseumi harukordne või- malus on peidus juba asutuse nimes: see muuseum kuulub rahvale, peab esindama oma rahvast. Halvematel päevaldel võime seda nimetada ka „ni- me vaevaks” (kui kasutada Ene Mih- kelsoni romaani pealkirja), sest just siis komistame me ise selles nimes peituvate väljakutsete, võimaluste ja kohus- tuste vastuolude rägastikus. See, et ERM-i kogud on suured ja esindusli- kud, on teiselt poolt ehk samuti nimest tingitud: siinsetesse arhiividesse usal- dati juba nii XIX sajandi üksikutel kui ka XX sajandi esimese poole suurtel vanavara kogumisretkedel kogutu ning kogumistöö süsteemsus on jäänud asu- tusele tunnuslikuks tänaseni.

See, millega me tänapäeval peame rahva muuseumi nime kinnitama ja õigustama, on seotud kogu olemasoleva varanduse avamise, tõlgendamise, hin- damisega tänases ja homses päevas. Rahva muuseum saab seda teha koos- töös teiste muuseumide, haridus- ja teadusasutustega, loodus- ja humani- taarteadlastega, teoreetikute ja prakti- kutega, seltside ja organisatsioonidega. Just väga erinevate ja teinekord isegi erisuunaliste partnerite vaheline koos- töö saab olla tänapäeva rahva muuseu- mi ülesanne ja selle muuseumi edu alus.

Samas ei saa ega tohi muuseum muutuda ühe ja ainuvõimaliku töö

kuulutajaks. Üheski valdkonnas ei pea muuseum lugu lõpuni jutustama, ei pea ise otsima lõplikku tõde ja õigust.

Sõnades kõlab see kõik väga lihtsalt, kuid soovitava tulemuseni jõudmine pole tegelikkuses kerge. Takistavate põhjuste üleslugemine meid ei aita, sest need algavad praeguse ERM-i ruumipuudusest ja lõpevad sellega, et iga väiksegi algatus nõuab elluviijat.

ERM-i uus maja, mille kerkimist Raadile me pikisilmi ootame, peaks loo-

ma tingimused tegutsemiseks rahva muuseumina XXI sajandil.

Kas see hoone saab arhitektuuriliselt sümboliks, mis kannab rahva liikumist eilsest tänasesse ja homsesse? Kas tegevus hoones haarab ja katab neid vajadusi ja nõudmisi, mida me täna tunnetame, kuid ei suuda veel täita?

Meil on antud aeg ja võimalus õppida neile küsimustele vastama ja olla ühiskonnas järjepidevuse kandjaks, sidususe hoidjaks ja sildade loojaks.

Arhiivimaterjalid ja kirjandus

ERMA 1925a = Protokoll Eesti Rahva Muuseumi üldisest ja tegevliikmete kogu koosolekust 4. mail 1925. – Juhatuse, tegevliikmete kogu ja üldiste koosolekute protokollid 23. VIII 1923–30. VI 1927. ERMA, n 1, s 23.

ERMA 1925b = Eesti Rahva Muuseumi juhatuse koosoleku protokoll 22. mail 1925. – Juhatuse, tegevliikmete kogu ja üldiste koosolekute protokollid 23. VIII 1923–30. VI 1927. ERMA, n 1, s 23.

ERMA 1925c = Eesti Rahva Muuseumi tegevliikmete kogu koosoleku protokoll 25. mail 1925. – Juhatuse, tegevliikmete kogu ja üldiste koosolekute protokollid 23. VIII 1923–30. VI 1927. ERMA, n 1, s 23.

ERMA 1931 = Eesti Rahva Muuseumi juhatuse protokoll 21. I 1931. – Eesti Rahva Muuseumi juhatuse protokollid 1929–1940. ERMA, n 1, s 13.

Antik, Richard 1931. Eesti rahvuslik arhiivraamatukogu. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 6. Tartu, lk 12.

Eesti Kirjameeste Seltsi põhjuskiri 1873. – Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat. 1. Tartu: Eesti Kirjameeste Selts, lk 2.

Eesti Kultuuriloolise Arhiivi alused 1928. – Päevaleht 30. IX, nr 26, lk 8.

Eesti Rahva Muuseum riikliseks rahvusmuuseumiks 1925. – Postimees 28. V, nr 143, lk 5.

Hurt, Jakob 1904. Eesti vana vara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. 150. aruanne. – Postimehe lisaleht 31. XII, nr 293, lk 1.

Koosolek arupidamiseks 1907 = Koosolek arupidamiseks, kuidas Dr. Hurti töösid jätkata ja rahvale kättesaadavaks teha. – Postimees 11. I, nr 8, lk 1.